

Osmanlı Devleti'ne Nüfuz Etme Aracı Olarak İttifaklar Sistemi*

Erdal Çetintaş**

Özet

Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyılda belirgin bir çözüme sürecine girdi. Çözölmeye paralel olarak Avrupa kaynaklı tehdidin boyutları arttı, ardi ardına askeri yenilgiler yaşanmaya başladı. Bir zamanlar refah kaynağı olmuş geniş topraklar ve milletler ciddi bir yüke dönüştü. Var olan askeri ve ekonomik kaynaklar bütün bunlarla baş edebilecek durumda değildi artık. Kanla kazanılmış toprakları ancak savaşla terk etme anlayışı uygulayan Osmanlı Devleti, buna gücünün yetmediğini anladığı 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine Avrupa'da tatbik edilmekte olan ittifaklar sistemini, bir başka deyişle devletlerarası denge politikasını benimseyerek toprak bütünlüğünü koruma yoluna gitti. 1799 yılında, tarihinde ilk defa, Çarlık Rusyası ve Britanya ile Fransa'ya karşı ittifak anlaşmaları yaptı. Ömrünün sonuna kadar da, siyasi vaziyet hangi devleti gerektiriyorsa ki genellikle bu devlet Britanya olacak, bu politikayı uygulamaya çalıştı. Diğer taraftan, Britanya da bölgesel çıkarları için oldukça kıymetli olduğunu fark ettiği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetini başlattı bu ittifak anlaşmasıyla. Lakin Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu, gerek bu ittifaklar gerekse 19. Yüzyılda görölecek olan ittifaklar normal sayılabilecek anlaşmalar değildi. Zira Babıali'nin ittifak yaptığı devletler kendi üzerinde siyasi emelleri olan devletlerdi. Ayrıca, ittifak anlaşmaları karşılıklı mütekabiliyet esasına dayanan değil, temin edilen desteğe karşılık ekonomik ve siyasi ödümlerin verilmek zorunda kalındığı anlaşmalar oldu. Çok geçmeden de söz konusu ittifaklar Osmanlı Devleti'ni bilhassa siyasi ve ekonomik açıdan kontrol etmenin ve yön vermenin en etkili enstrümanı haline geldi. Her dış yardım Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik bağımsızlığını erozyona uğratarken, bağımlılığını daha da pekiştirdi. Bu bahisle, bu çalışma da çözülmeyi durdurmak için yapılan ittifakların Osmanlı Devleti'nin çözümlenmesinde ve parçalanmasında kontrollü ve yönetilen bir sürecin öznesi olduğunu örneklerle ortaya koymaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İttifaklar Sistemi, Osmanlı Devleti, Nüfuz Mücadelesi

The Alliances System As Means of Domination of the Ottoman Empire

Abstract

In the 18th century, the Ottoman Empire clearly had entered into a period of dissolution. In parallel to the dissolution, it faced great threats rising from Europe and experienced military defeats after defeats. The vast territories and the nations which once upon were source of prosperity, turned into a serious burden. Its own military and economic powers were not enough to overcome these problems. After an unexpected development, the French invasion of Egypt in 1798, it begun to apply the alliances policy in other words, the balance of power policy in order to maintain its territorial integrity. In 1799,

* Bu yazı, 07-09 Eylül 2022 tarihinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde gerçekleştirilen III. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde tebliğ olarak sunulan metnin geliştirilmiş halidir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırıkkale/Türkiye, er.cetintas@hotmail.com.

ORCID : 0000 0002 9814 7574.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Çetintaş, E. (2024). Osmanlı Devleti'ne Nüfuz Etme Aracı Olarak İttifaklar Sistemi. *Külliyeye*, 5(1) 169-184.

DOI: 10.48139/aybukulliyeye.1432322

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
5 Şubat 2024	13 Mart 2024	Araştırma Makalesi	169-184
5 February 2024	13 March 2024	Research Article	

the Ottoman Empire reacted to the French invasion by making alliances with Britain and Russia. Until the collapse it tried to use this policy especially relying on Britain. On the other hand, the British government, appreciated

Extended Abstract

The Ottoman Empire had generally carried out an isolated policy (gaza) in the international affairs. However, the empire was compelled to change this policy due to the changing conditions and new developments both in the internal and international areas. In the 18th century, the Ottoman Empire clearly had entered into a period of dissolution. In parallel to the dissolution, it faced great threats rising from Europe and experienced military defeats after defeats. The vast territories and the nations which once upon were source of prosperity, turned into a serious burden. Its own military and economic powers were not enough to overcome these problems. During the sultanate of Sultan Selim III, after an unexpected development, the French invasion of Egypt in 1798, it begun to apply the alliances policy in other words, the balance of power policy in order to maintain its territorial integrity. In 1799, the Ottoman Empire reacted to the French invasion by making alliances with Britain and Russia. Until the collapse it tried to use this policy especially relying on Britain. On the other hand, the British government, appreciated the importance of the Ottoman Empire for their economic interests, had begun its 19th century policy of preserving the Ottoman territorial integrity against rival states especially traditional enemy Russia. However, the alliances the Sublime Porte acted were not ordinary agreements. First of all, these were not agreements involving mutual commitments. Because, the partners in the alliances were the states which had own great interests on the Ottoman Empire. The allied states demanded not military commitments since they knew empire's military weakness and inability. They requested other types of commitments that would encourage their interests. For this reason, the Sublime Porte had to give important economic and political privileges in return for gaining support. So, in a short period, the alliances turned into an effective instrument in the hands of the European Powers in order to control and exploit the Ottoman Empire. Every foreign support made the empire dependent on European Powers and damaged its economic and political sovereignty. It can be realized from the developments just during the period of Sultan Selim III. The Ottomans expelled the French corps out of Egypt in 1801 with the military help of Britain and Russia. But Sultan Selim saw that his both allies did not intend to leave the Ottoman territories. In the meanwhile, Napoleon Bonaparte was gaining victories in Europe. So, Sultan Selim wanted to get closer to France against Britain and Russia by applying balance of power policy. Napoleon became new ally of Sultan. In a sense, old friends become enemies, old enemy become friend. Napoleon's target was to control the Ottoman Empire and to use it against Russia and England in the revolutionary wars in Europe. But old allies reacted the Sultan Selim and begun to exersize diplomatic and military pressure in order to return to the alliance of 1799. But they failed. Thereupon, they effectively supported the revolt of Kabakçı in 1807. Sultan Selim was dethroned, Mustafa IV ascended

to the throne and the French influence over the Ottoman Empire come to the end. In this context, the Kabakçı revolt was not only an anti-reform rebellion but also was a political intervention against the French hegemony in Istanbul.

The Ottoman Empire's extraordinary relations with his allies can be clearly examined in the crises of Mehmed Ali, the ruler of Egypt in 1831 and the Crimean War in 1854. In 1826, Sultan Mahmud II began to apply the Yed-i Vahid system in trade in order to increase the incomes and to regulate domestic consumption and internal trade. But this regulation damaged the trade and the interests of the European powers who had extraordinary economic privileges because of the capitulations. They, especially Britain began to force sultan Mahmud II to abolish the new trade system. But the sultan rejected and resisted to this type of demands. Britain broke the sultan's resistance and got what she wanted during the crises of Mehmed Ali of Egypt. In 1838, when Mehmed Ali's army threatened the Ottoman sovereignty, sultan Mahmud had to appeal to Britain for military support. The British government imposed to abolish the Yed-i Vahid system in return for support. At same year, Baltalimanı Trade Agreement was signed between Britain and the Ottoman Empire and the sultan was compelled to abolish new trade system. Following this agreement, while the Ottoman incomes started to reduce, the British incomes over the Ottoman Empire began to increase again. So, the London government used the Egyptian question for their benefit. In 1853, second big war of the century began between the Ottoman Empire and Russia. In 1854, England and France intervened in war in favor of sultan who was taking defeats and the Crimean war started against Russia. During the war, the London and Paris governments requested new privileges in return for their military aids. Before the war ended, the Ottoman Empire's allies in Crimean War, began to prepare a new edict involving new rights for non-Muslim subjects of the empire and new privileges for European powers. The sultan had to approve this arrangement and he proclaimed it as Tanzimat Edict in 1856. So, allied powers not only obtained new privileges but also reinforced their influence over the Ottoman Empire and on the other hand, they took the initiative and control over modernization of the empire.

Giriş

1789 devriminin ardından devrim Fransa'sı ile Rusya, Avusturya, Prusya ve İngiltere'nin öncülüğünde devrim karşıtı Avrupa devletleri arasında 1792 yılından itibaren uzun yıllar sürecek ihtilal savaşları başladı. Söz konusu mücadelenin bir uzantısı olarak Napoleon Bonaparte komutasında bir Fransız ordusu 1798 yılında Osmanlı mülkü Mısır'ı işgal etti. Napoleon'un amacı kıtada ihtilal savaşlarını finanse eden İngiltere'nin ekonomisini çökertmekti. İşgali engelleyemeyen Osmanlı Devleti'ne Rusya ve İngiltere askeri yardım teklifinde bulundular. Mısır'ın işgali ile Avrupa'da yaşanan ihtilal savaşları Osmanlı coğrafyasına da sıçramış ise

de bu iki devletin tepkisi ve müdahale isteğinde bölgesel çıkarları belirleyici olmuştur. Zira işgal, Rusya'nın bilhassa İngiltere'nin bölgeye yönelik jeopolitik ilgisini pekiştiren ve hızlandıran bir etki yaratmıştı. Napoleon sadece İngiltere için hayati öneme sahip bir ticaret yolunu ele geçirmemiş, Yunan adalarını işgal ederek Balkanlar ve Doğu Akdeniz üzerinde geleneksel emelleri olan Rus çıkarlarını da tehdit etmişti.

Askeri yardım teklifini kabul eden Sultan III. Selim yönetimi Aralık 1798'de Rusya ve Ocak 1799'da İngiltere ile Fransa'ya karşı ittifak anlaşmaları yaptı (Muahedat Mecmuası, 2008, s. 14-18; Cevdet Paşa, 1994, s. 1715; Goryanof, 2006, s. 49). Ahmed Cevdet Paşa'nın da ifade ettiği üzere eski dostları düşman, eski düşmanları da dost kılan bu hadise Osmanlı Devleti'nin dış politika ve güvenlik konseptinde radikal bir değişime yol açtı (Cevdet Paşa, 1994, s. 1715). İstanbul yönetimi Avrupa siyasetinde tatbik edilmekte olan ittifaklar sistemini, başka bir deyişle uluslararası münasebetlerde denge siyasetini benimsedi. Bu, tercihten ziyade değişen askeri koşulların ve uluslararası gelişmelerin bir sonucuydu. Mısır'ın işgalinin de açıkça ortaya koyduğu gibi kendi askeri olanaklarıyla güvenliğini ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmekte büyük zorluk çekmeye başlayan Osmanlı Devleti ittifaklara yaslanan yeni güvenlik anlayışını uygulamak durumunda kaldı. Bununla birlikte, söz konusu değişimde Avrupa'da bazen rakip devletler, bazen de rakip kompartımanlar arasında vuku bulan sürtüşmelerin doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlıyı içine çekmesi de önemli rol oynamıştır. Zira aynı dönem, ihtilal savaşları haricinde, Avrupa'nın büyük güçlerinin Osmanlı üzerinde 19. Yüzyılda daha kesif hale gelecek olan çıkar ve nüfuz mücadelesine başladığı, Moltke'nin ifadesiyle, Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın kendi kendisiyle olduğundan daha fazla ilgilenmeye başladığı bir sürece de ev sahipliği yapmaktaydı (Moltke, 1995, s. 343).

Mısır'ın işgali üzerine geleneksel gaza-cihat anlayışı yerine ittifaklar politikasını benimseyen Osmanlı Devleti ömrünün sonuna kadar, siyasi şartlar hangi devleti yahut devletleri icap ediyorsa onunla ittifak kurarak varlığını koruma yoluna gidecektir (Moltke, 1995, s. 55). Öte yandan, İstanbul'un ittifaklar yoluyla kendini koruma çabası, Avrupa'da kıta barışını tehdit eden Osmanlı Devleti'nin dağılma tehlikesi (Doğu Sorunu) karşısında onun korunmasının şimdilik gerekli olduğuna dair büyük devletler arasındaki genel kanaatle de örtüşür. Bir anlamda imparatorluğun çöküşün kenarına gelmesinde önemli rol oynamış Avrupa orduları şimdi onu kurtarma misyonu üstleniyordu (Moltke, 1995, s. 52, 55). Bununla birlikte, aynı Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki bastırılmaz çıkar ve nüfuz arayışlarının ve teşebbüslerinin bazen bu genel kaygının altında, bazen de üzerinde canlılığını muhafaza ettiğini ve fırsat buldukça ete kemiğe büründüğünü görmek mümkün olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin varlığının korunması gerektiğine dair siyasetle, özel çıkarların birbirini beslediği ve iç içe geçtiği bu süreçte İstanbul yönetiminin denge

siyaseti icabı ittifak yaptığı ve gelecekte yapacağı devletler kendi üzerinde birtakım siyasi, stratejik ve ekonomik emelleri olan devletler olacaktır. Dolayısıyla imparatorluğun hayatta kalmasının maliyeti hiç de az olmayacaktır. Zira kıtadaki uygulamalarından farklı, bir anlamda Osmanlı'ya özgü yapılan her ittifak temin edilen desteğe karşılık İstanbul tarafından çok ciddi ödünlerin verilmek zorunda kalıldığı anlaşmalar olacaktır. Bu bağlamda, söz konusu anlaşmalar siyasi ve ekonomik açıdan Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmenin, ona yön vermenin en etkili aracı haline gelecektir. Öyle ki, varlığına ve bütünlüğüne yönelik her tehdit, kriz ve buna mukavemet edebilmek için alınan her dış yardım devletin siyasi ve ekonomik istiklalini erozyona uğrattırken, batıya bağımlılığını da pekiştirecektir. Osmanlı devlet adamlarının bu bağımlılığa son vermek için askeri ve ekonomik olanaklarını güçlendirmeye çalıştıkları her adım karşısında, hak saydıkları ayrıcalıklarına zarar vereceğini hissettiklerinde, her yola başvurmaktan çekinmeyeceklerdir. Kısacası, her kriz ve taviz Osmanlı Devleti için saati geriye döndürmeyi daha da güçleştirecektir.

Osmanlı Devleti ile Avrupalı büyük güçler arasındaki ittifaklar üzerinden yaşanan söz konusu ilişkinin 19. yüzyıl süresince birçok örneğini görmek mümkündür. Ancak burada, 1831-1841 yılları arasında yaşanan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa krizi ve 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile 1854-1856 Kırım Savaşı ve 1856 Islahat Fermanı çerçevesinde örneklendirme yapmaya çalışacağız. Fakat bu bahislere geçmeden evvel söz konusu ilişkinin karakterini ve Avrupalı devletlerin nüfuz mücadelesinin ön bir fotoğrafını verebileceği kanaatiyle 1798 ve 1799'da Rusya ve İngiltere ile yapılan ve Sultan III. Selim'in katline kadar uzanan bu ilk ittifakların safahatını ana hatlarıyla hatırlatmak faydalı olacaktır.

1807 Siyasi Müdahalesi

Müttefik İngiltere ve Rusya'nın askeri katkıları sayesinde 1801 yılında Fransız güçlerinin bölgeyi terk etmesi üzerine Mısır kurtarıldı. Osmanlı Sultanı hem Mısır hem de Yunan adalarında tekrar hâkimiyetini tesis etmeye hazırlanırken, müttefiklerinin buraların kaderine dair kendi planlarının olduğu anlaşılır. İngiltere'nin Mısır Kölemenleri üzerinden varlığını gerektirecek koşulları oluşturmaya çalışarak, Mısır'da nüfuz kurmayı, mümkünse kalmayı düşündüğü; Rusya'nın da Yunan Adaları üzerinde gücünü pekiştirecek adımlar attığı ortaya çıkmıştır (Ahmet Rasim, 1966, s. 850-851; Cevdet Paşa, 1994, s. 1844; Anderson, 2001, s. 48-49). İngiliz ve Rusların yarattığı bu endişe Sultan Selim'i yeni bir denge siyaseti uygulamaya ve birkaç yıl evvelki düşmanı Fransa'ya yaklaşmaya itti. Sultana bu fırsatı 1804 yılında Fransız İmparatoru olan Napoleon Bonaparte'ın 1805'te Rusya ve Avusturya karşısında aldığı zafer verdi. Napoleon'un imparatorluğunu tanıyan İstanbul, İngiltere ve Rusya'dan uzaklaşmak, Fransa'yla yakınlaşmak için önemli bir adım attı. Osmanlı Devleti'nin bu adımı Rus ve İngilizleri kızdırırken, Sultan üzerinde Fransız nüfuzunu tekrar ihya etmek ve kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmek arzusunda olan Napoleon'a da fırsat sundu.

Güvendiği adamlarından General Sebastiani'yi 1806 Haziran ayında İstanbul'a elçi olarak tayin etti. Elçinin vazifesi Osmanlı Devleti'ni İngiltere ve Rusya ittifakından tamamen koparacak bir Fransız-Osmanlı ittifakı kurmak idi. Napoleon'un amacı, genelde Osmanlı'yı Avrupa'da halen devam eden İhtilal Savaşları'nın içine çekmek, daha özelde ise Rusya'nın askeri enerjisinin bir kısmını Osmanlı'ya karşı kullanmak veya hazır tutmak zorunda bırakmaktı (Ahmet Rasim, 1966, s. 875-876; Goryanof, 2006, s. 52-65; Anderson, 2001, s. 55-56; Akçura, 1988, s. 109-113; Aksan, 2011, s. 254; Driault, 2013, s. 38-44). Gelişmeler Avrupa sorunlarının dışında kalmak, sadece kendi menfaatlerinin ve güvenliğinin derdinde olan Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletlerinin aralarındaki çatışmaların içine çekme tehlikesi doğurdu. Elçi Sebastiani'nin yoğun faaliyetleri sonucu İstanbul üzerinde Fransız nüfuzunun belirgin bir şekilde kendini hissettirdiği bu aşamada İngiltere ve Rusya, Sultan Selim üzerinde yoğun bir diplomatik baskı uygulamaya başladılar. Her iki devletin de isteği Fransız nüfuzunu ortadan kaldırmak, Sebastiani'nin payitahttan uzaklaştırılmasını sağlamak ve Sultanın aralarındaki ittifaka dönmesini temin etmektir (Ahmet Rasim, 1966, s. 885-889; Jorga, 2009, s. 147-149; Goryanof, 2006, s. 57-58; Aksan, 2011, s. 255). Sebastiani'nin cesaret verici telkinleriyle diplomatik baskıları savuşturan Sultan Selim'in kararlı duruşu karşısında İngiltere ve Rusya askeri güce başvurarak istediklerini kabul ettirme yoluna gittiler. Rusya, Kasım 1806'da Tuna Prenslüklerini işgal ederek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Balkanlarda yeni bir Osmanlı-Rus harbinin başlamasının ardından, aynı doğrultuda hareket eden İngiltere de donanmasını harekete geçirdi. Şubat 1807'de Çanakkale Boğazı savunma hattını zorlanmadan geçen İngiliz donanması İstanbul önlerine demir attı. Payitahtı tehdit eden beklenmedik bu harekât devlet yönetimi ve İstanbul halkında büyük bir korku ve telaşa yol açtı. Aynı anda İstanbul'da İngiliz, Rus ve Fransız elçileri arasında da büyük bir mücadele başladı. İngiliz ve Rusların talepleri hemen hemen aynıydı. Fransa ile yakınlaşmaya son verilmesi, İngiliz-Rus etkisine dönülmesi isteniyordu. Üstelik İngiliz donanma komutanı, şartlarının kabul edilmemesi halinde İstanbul'un topa tutulacağı tehdidinde bulunuyordu (Ahmet Rasim, 1966, s. 885-890; Jorga, 2009, s. 147-149; Goryanof, 2006, s. 57-58; Şirokorad, 2013, s. 277, 280-282). İngiliz ultiyatomu karşısında devlet ricali taleplerin kabulüne temayül eder gibi oldularsa da yine Fransız elçisinin telkin ve iknası neticesinde direnme yönünde karar alındı. Sebastiani ve başkentte bulunan Fransız mühendislerinin öncülüğünde gece gündüz süren hummalı bir çalışmayla hem Çanakkale Boğazı tahkim edildi hem de halkın da iştirakiyle Başkent kısa sürede müdafaaya hazır hale getirildi (Ahmet Rasim, 1966, s. 890-892; Oğulokyan, 1972, s. 1-2; Driault, 2013, s. 83-89). Yapılan tahkimatlar karşısında harekâtın başarılı olma şansının oldukça azaldığının fark edilmesi üzerine İngiliz donanması Mart ayının başında Marmara'yı terk etmek zorunda kaldı. Çanakkale Boğazı'ndan çıkarken de önemli oranda kayıp yaşadı.

Sultan Selim'i ve İstanbul ahalisini rahatlatan bu gelişme General Sebastiani'ye görkemli bir zafer kazandırmış, Fransız nüfuzunu hiç olmadığı kadar

artırmıştı. Hatta İstanbul'da Sultan'ın değil elçinin hüküm sürdüğü, nihai söz sahibi olduğu yönünde kanaatler ifade edilmekteydi. Onun bu nüfuzu sürdüğü müddetçe İngiltere ve Rusya ile yeniden yakınlaşma mümkün görünmüyordu (Zinkeisen, 2011, s. 320). Fransız etkisi sadece İstanbul'da artmamıştı. Mısır'da ve 1805 yılında buraya vali olarak atanan Mehmet Ali Paşa üzerinde de artmıştı (Anderson, 2001, s. 57). Başarısız İstanbul harekâtının ardından İngilizler Mart 1807'de İskenderiye'ye asker çıkararak Mısır'ı işgal etmek istediler. Maksudları hem Sultan üzerinde baskıya devam etmek hem de Fransız nüfuzuna karşı destekledikleri Memluk Beylerini tekrar iktidara getirmektir. Lakin Vali Mehmet Ali Paşa'nın direnişi karşısında Mısır'ı da terk etmek zorunda kaldılar. Üstelik İngilizlerin bu başarısız hamlesi Mehmet Ali'nin Mısır'daki hâkimiyetinin daha da pekişmesine hizmet etti (Ahmet Rasim, 1966, s. 896; Jorga, 2009, s. 150; Zinkeisen, 2011, s. 315-319).

İngilizlerin saldırıları savuşturulmuş ise de Tuna cephesinde Rusya ile harp devam ediyordu. Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın liderliğinde Balkan ayanları orduları, yeniçeriler ve Nizam-Cedid birliklerinin ortak harekâtıyla Ruslara karşı oldukça başarılı bir mücadele verilmekteydi. Elçi Sebastiani ve Napoleon tarafından gönderilmiş bir başka Fransız subayı da bu savaşta önemli katkı sunuyorlardı (Ahmet Rasim, 1966, s. 916). Öte yandan Sebastiani, Sultan Selim'in en büyük projesi olan Nizam-ı Cedid ordusunun tesisi ve güçlendirilmesi hususunda da büyük destek sağlıyordu. Bu da yeniçeriler ve reform karşıtlarınca hiç hoş karşılanılmıyordu (Zinkeisen, 2011, s. 322). Balkanlarda savaşın devam ettiği bu ortamda, Osmanlı başkentinde yeni bir savaş baş gösterdi. Mayıs 1807'de Kabakçı Mustafa'nın liderliğinde İstanbul Boğazı yamaklarının başlattığı Nizam-ı Cedid karşıtı isyan Sultan Selim karşıtı bir isyana dönüştü ve Sultan tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa çıkarıldı (Cevdet Paşa, 1994, s. 2073-2098). Artık kronikleşmiş olan reform yanlıları ve karşıtları arasında cereyan eden bu hadisenin ortaya çıkmasında devrin siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal dinamikleri elbette belirleyici bir role sahipti. Lakin 1798'de Mısır'ın işgalinden beri Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere, Rusya ve Fransa arasında yaşanan, kısaca ifade etmeye çalıştığımız nüfuz mücadelesinin etkisi de göz ardı edilmemelidir. İstanbul'daki iktidar değişiminden memnun olanların başında İngiltere ve Rusya geliyordu. Her türlü baskıya rağmen Fransa ile yakınlıkta ısrar eden Sultan Selim'den kurtulmuşlardı artık. Ahmet Rasim bu iki devletin isyanla ilişkisine dair şu ifadeleri kullanmaktadır: “Sultan Selim aleyhine yapılan bu ayaklanmada, İngiliz ve Rus elçilerinin devlet ricali ile gizli temaslar içerisinde olduğu ve devlet adamlarının çoğunun İngiliz yanlısı olduğu, üzerinde mutabık kalınan bir keyfiyettir” (Ahmet Rasim, 1966, s. 912). Viyana'dayken Sebastiani'nin göndermiş olduğu malumatla İstanbul'daki hadiseden haberdar olan Napoleon da yaşananları Fransız nüfuzuna karşı yapılmış bir darbe olarak değerlendirmiştir (Driault, 2013, s. 188).

Darbeyle yaşanan iktidar değişimini İstanbul'da en çok hissedenden Sebastiani oldu. Sultan Selim'in iktidarıyla beraber Fransa'nın payitahttaki iktidarı da sona ermişti. Kısa süre sonra elçi İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı (Zinkeisen, 2011, s. 333). İktidar değişiminin bir yansıması da maalesef cephede kendini gösterdi. Sultan Selim'in tahttan indirilip Nizam-ı Cedid ordusunun kaldırıldığı haberlerini alan yeniçeriler burada da isyan ederek Ruslara karşı savaşı bırakıp, Nizam-ı Cedid askerlerine yönelik saldırılarda bulundular ve cepheyi terk ettiler. Ordudaki bu çözüme Rusların elini güçlendirerek savaşın kaderini değiştirdi (Ahmet Rasim, 1966, s. 916; Cevdet Paşa, 1994, s. 2100).

Darbeyle tahta çıkarılan Sultan IV. Mustafa'nın iktidarıyla İstanbul'da yeni bir siyasi karmaşa ve istikrarsızlık hâkim oldu. Sultan Selim'in tahttan indirilmesinde iş birliği yapan Bâbîâli, ulema ve yeniçeri unsurları arasında yaşanan iktidar mücadeleleri, yeniçerilerin ayrıca zorbalıkları Sultan Mustafa ve etrafındakileri korkutan bir boyuta ulaşmıştı. Cevdet Paşa'nın aktardığına göre, zamanında aleyhinde olan bazı devlet ricali bile Sultan Selim'in siyaseti ve döneminin daha iyi olduğunu itiraf etmeye başlamışlardır (Cevdet Paşa, 1994, s. 2178-2180). Bir yıllık bir karmaşanın ardından Temmuz 1808'de Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın öncülüğünde İstanbul'da bir karşı darbe gerçekleştirildi. Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarmak amacıyla yapılan darbeye, Balkanlarda savaşan orduda vazifeli oldukları için Kabakçı İsyanından kurtulan ve Edirne Yaranı adı verilen Sultan Selim taraftarlarının Alemdar ile işbirliği içerisinde bulunmaları ve başkentteki yeniçeri hâkimiyetinin tüm ayanlar gibi Alemdar'ı da rahatsız etmesi gibi iç politik faktörler belirleyici ana unsurlardandır (Cevdet Paşa, 1994, s. 2180; Shaw, 2008, s. 545-547). Bununla birlikte, sürecin olgunlaşmasında bir yıl evvelki darbeyle payitaht üzerindeki siyasi nüfuzunu yitirmiş olan Fransa'nın da dolaylı izlerini görmek mümkündür. Enderunî Bekir Efendi'nin *Vaka-i Cedid* adlı eserine atıfta bulunan Uzunçarşılı'nın ifadesine göre, Kabakçı isyanının ardından Fransa'ya dönmek üzere İstanbul'dan ayrılan elçi Sebastiani Rusçuk'a uğrayarak Alemdar ile görüşmüş ve Fransız yanlısı siyaset izleyen sabık Sultan Selim'in yeniden tahta çıkarılması yönünde birtakım telkinlerde bulunmuştur (Uzunçarşılı, 2010, s. 76). Buna göre, Alemdar ile birlikte Edirne Yaranı'nın Sultan Selim'in tekrar tahta çıkarılması amacıyla Rusçuk'ta kurdukları gizli komitenin teşekkülünde zikredilen temasın da etkili olduğu kabul edilebilir (Shaw, 2008, s. 545). Ordusuyla beraber İstanbul'a gelen Alemdar 28 Temmuz 1808 tarihinde saray girerek Sultan III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak amacıyla geldiğini açıkça ifade eder. Oğulkyan'ın ruznamesine göre, Paşa'nın sarayda korku ve şaşkınlıkla onu izleyenlere hitaben sarf ettiği bazı sözler Fransa'nın bu sürecin bir aktörü olduğu kanaatini ayrıca güçlendirir niteliktedir. Ruznameye göre, Paşa konuşmasının bir bölümünde şu sözleri sarf etmiştir: "...Şunu bilin ki ben kendi kendime hareket etmiş değilim, diğer devletler beni bu işi yapmaya zorlamışlardır. Vallahi, maksadım bir tarafı yenmek, diğer tarafı yükseltmek değildir. Sırf devletin menfaatini korumak için işimi gücümü bırakıp devletimiz huzura kavuşsun diye

geldim. Bunun için Sultan Selim'in tahta dönmesi lazımdır" (Oğulokyan, 1972, s. 28). Lakin bu esnada Sultan Selim, Sultan Mustafa'nın talimatı üzerine katledilmiş, sadık adamlarınca Şehzade Mahmut'un canı zor kurtarılmıştır. Bunun üzerine, Alemdar IV. Mustafa'nın yerine Şehzade Mahmut'u tahta çıkarmıştır. Sultan Selim'in katledilmesine ve Kabakçı isyanına iştirak edenlerin cezalandırılmasının ardından Alemdar'ın sadrazamlığında Sultan II. Mahmut devri başlamıştır.

1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması

Sultan III. Selim'in devr-i saltanatında olduğu gibi Osmanlı Devleti Sultan II. Mahmut döneminde de dâhili ve harici ciddi sorunlarla boğuşmak zorunda kaldı. Aynı esnada, bulunan her fırsatta çözülmeyi engellemek maksadıyla askeriye başta, devleti Avrupaî usulde güçlendirme ve dönüştürme gayretleri de devam etti. Devlet, yaşanan krizlerin bazılarını kendi olanaklarıyla aşmaya çalışmış, gücünün ötesindeki kimi krizler karşısında yine dış destek arayışına girmiştir. Karşılığında da ayakta kalabilmek için olanaklarını artırma çabalarını sekteye uğratan önemli tavizler vermek durumunda kalmıştır. 1831-1841 yılları arasında yaşanan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa krizi ve bu sürecin bir parçası olan 1838 Ticaret Anlaşması bu bağlamda değerlendirilebilecek önemli bir örnektir.

1789 Fransız İhtilali ve ardından yaşananlar Avrupa'nın siyasi, toplumsal ve coğrafi düzenini değiştirmesinin yanı sıra iktisadi hayatını da olumsuz etkiledi. Devrim ve Napoleon düzeninin mahkûm edildiği 1815 Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa devletleri ancak ekonomik toparlanma sürecine girebildiler. Bu maksatla, Avrupa ülkeleri yerli sanayi ve ticaretlerini korumak ve geliştirmek amacıyla korumacı politikalar hayata geçirdiler. Bu durum dış politikasını ticari çıkarlar ve kapitalist yayılmanın şekillendirdiği İngiltere'yi olumsuz etkiledi. İhtilalden evvel ticari üstünlüğe sahip olduğu Avrupa pazarları kapanmış oldu. Bu şartlar altında, üretimin tüketimin üzerinde seyrettiği İngiliz sanayi için Osmanlı coğrafyası çok daha önemli hale geldi (Kütükoğlu, 2022, s. 99). Kapitülasyonların tanıdığı hakları kullanan İngiliz tüccarı için Osmanlı Devleti hammadde tedariki ve mamul ürün satışında en büyük pazarlardan birine dönüştü. Yüzde üç gümrük vergisinin tatbik edildiği imparatorlukta, yabancı tüccar almak istediği malı üretim bölgelerinden serbestçe, belirledikleri fiyat üzerinden ucuza alabilme imkânına sahipti (Genç, 2013, s. 380). Sanayisi henüz gelişmemiş, batılılaşma projelerini hayata geçirmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin giderek Avrupa mamul ürünlerine daha da ihtiyaç duyar hale gelmesi onun pazar değerini artıran bir başka faktördü (Sarc, 1940, s. 432-433). Fakat eski kaideler üzerinden yürütülen bu ticari ilişki Osmanlı'nın iktisadi hayatı ve ihtiyaçları aleyhine bir hal almaya başlayınca Bâbîâli yönetimi yeni tedbirler hayata geçirmek zorunda hissetti. 1826 yılında, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine Mansure Ordusu'nun kurulmasının ardından Sultan Mahmut ticari tekel rejimi olarak da bilinen Yed-i Vâhid sistemini uygulamaya koydu. Başka bir deyişle Avrupa devlerince de uygulanmakta olan ticarete korumacı politikaya geçildi.

Devletin bu şekilde ticarete müdahalesi önemli bazı gelişmelerin zaruri bir neticesiydi. Mansure Ordusu'nun finansmanı başta, reformlar ve askeri krizlerin neden olduğu kamu harcamalarında yaşanan büyük artış ve devletin daha fazla gelire duyduğu acil ihtiyaç bunda önemli rol oynadı. Yönetimin finansal ihtiyacı karşılamak için, halkın devlete ve reformlara olan inancını ve güvenini erozyona uğratmayacak yeni kaynaklara gereksinimi vardı. 1815'den itibaren kontrolden çıkan dış ticaret, devletin yüzlerce yıldır önem verdiği üretici, satıcı ve tüketici kesimleri arasındaki dengeyi de bozmuştu. Batının hızla artan hammadde talebi ve ihracat artışı iç pazarda ciddi sıkıntılar doğurdu. Birçok malın iç talebi karşılamasında zorluk yaşanmaya başlandı. İç talebe yönelik arzda yaşanan söz konusu sıkıntı tüketici fiyatlarında da artışlara neden olmuştu (Genç, 2013, s. 378-379). Bir diğer gerekçe, devletin yerli sanayiini geliştirme arzusuuydu. Batılılaşma ile değişim gösteren ihtiyaçlar geleneksel üretim sektörlerinin pazarını daraltmış, Avrupa mamul ürünlerinin önünü açmıştı. 1826 yılından itibaren, Mansure Ordusu'nun ihtiyaçları öncelikli olmak üzere, dışa bağımlılığı azaltmak ve yerli üretimi teşvik etmek amacıyla birçok fabrika kuruldu. İlk defa buhar makinalarıyla yeni sanayii tesisleri kurulurken, var olan imalathaneler de modernleştirildi. Yeni ticari sistem bu fabrikaların ihtiyaç duyduğu hammaddelerin tedarikini de oldukça kolaylaştırmıştı (Sarc, 1940, s. 434; Genç, 2013, s. 383).

Yed-i Vâhid usulüyle devlet, iç talep için önem arz eden ve pazar değeri yüksek bazı malların ticaretini bir takım kurallara bağladı. Tüketicinin ve devlet kurumlarının ihtiyaçları karşılanmadan bu tür malların ihracatına müsaade edilmeyecekti. Yabancı tüccar ihraç edilecek malları artık üretim sahalarından alamayacaktı. İç talebin karşılanmasının ardından, ihraç edilecek malları üreticiden alıp ihraç merkezlerine getirme ve yabancı tüccara satma izni sadece devletin ruhsat verdiği Osmanlı tebaası Müslüman yahut gayrimüslim tüccara aitti (Genç, 2013, s. 378-380). Dış ticaretten alınan yüzde üçlük gümrük vergisini tek taraflı değiştirmek hukuken mümkün değildi. Yeni sistemde ihracat vergisi dolaylı olarak yüzde otuzlara çıkarılıyordu. Yeni orandaki vergiyi yabancı tüccara satma müsaadesine sahip olan yerli tüccar ödeyecekti. Yerli tüccar da ödemiş olduğu vergiyi malı yüksek fiyata satarak karşılama imkânına sahipti. Artırılmış yeni vergiler dolaylı olarak yabancı tüccardan alınmış oluyordu. Yeni uygulama ile kısa süre içerisinde hazinenin gelirlerinde artış görülmeye başladı (Genç, 2013, s. 380). Böylece devlet, bir anlamda aleyhine işleyen ama son veremediği kapitülasyon hukukunu pasifize etmenin yasal bir yolunu bulmuş oluyordu.

Yeni ticaret sistemine yabancıların tepkisiz kalması elbette beklenemezdi. Nitekim öyle oldu. Tepki gösteren ilk devlet en büyük pazar payına sahip İngiltere idi. Uygulamaya son verilmesi amacıyla yoğun diplomatik baskı yaptılarsa da sonuç alamadılar. İngiltere'nin İstanbul elçisi Canning, devletin hoşnutsuzluğunu ve tepkisini şu sözlerle dile getirmekteydi: "... Bizim Devlet-i Aliyye ile münasebetlerimiz ancak ticaretten ibaret olup, yoksa münasebet-i mülkiyemiz olmadığından bu şekilde ticaretimiz mahvolduktan sonra aramızda herhangi bir

ilişki de kalmaz” (Kütükoğlu, 2022, s. 107). İngilizler için geriye kalan tek yol, tıpkı Yunanistan’ın sınırlarının genişletilmesi için Bâbiâli’yi iknaya çalıştıklarında olduğu gibi Sultanı korkutacak bir olayın patlak vermesini beklemektir (Poole, 1999, s. 75). Validen öte Mısır hükümdarı gibi davranan Mehmet Ali Paşa’nın 1838 yılında bağımsızlığını ilan etme ve Sultanı ile son bir savaşa hazırlanmasıyla yeniden alevlenen Mısır krizi İngilizlere bu olanağı verdi. Krizin 1831-1833 yılları arasındaki ilk evresinde Londra hükümeti Sultan’ın yardım taleplerine olumlu yanıt vermemiş, Osmanlı Devleti’nin ardı ardına iki ordusunu kaybetmesine seyirci kalmıştı. Hükümetlerinin bu husustaki iradesini yorumlayan elçi Canning ve Urquhart Mısır Valisi’nin Sultanına savaş açması ve saldırmasında devletlerinin büyük rol oynadığını dile getirmişlerdir (Urquhart, 1835, s. 25,33, 42-43). Gelişmelerin etkisiyle Mehmet Ali’ye karşı İngiltere’nin askeri ve siyasi desteğini sağlamak isteyen İstanbul yönetimi tekel uygulamasını pazarlık konusu yapmayı kabul etmek zorunda kaldı. İngilizler aynı zamanda, birbiriyle çelişen bazı argümanlarla devlet ricalini ikna etmeye çalışıyorlardı. Bir yandan, kısıtlamaların kaldırılmasının devletin ve tebaanın menfaatine olduğunu iddia ediyorlar, diğer yandan da Mehmet Ali’nin gücünün kaynağının Mısır ve Suriye’de uyguladığı tekel sisteminden elde ettiği gelirler olduğunu, uygulamanın kaldırılması halinde paşanın gelirlerinden mahrum kalıp gücünü kaybedeceği ve bir tehlike olmaktan çıkacağını ileri sürüyorlardı (Kütükoğlu, 2022, s. 114, 129-130). Ahmet Lûtfi Efendi’nin de belirttiği gibi, eğer tekel uygulamasının terki Mısır ekonomisine zarar verecekse Osmanlı Devleti’nin tamamının ekonomik hayatına zarar verecektir. Bâbiâli ricalinin bunun farkına varamamış olmaları mümkün değildir. Lakin kriz karşısında İngilizlerin yardımını temin edebilmek için bunu kabul etmişlerdir (Ahmet Lûtfi, 1999, s. 924). Sonunda Osmanlı Devleti, Ağustos 1838’de İngiltere ile yapılan Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile tekel uygulamasına son verdi. İngilizlere yeni bir takım imtiyazların tanındığı antlaşmanın benzerlerini diğer Avrupa devletleri ile yapılan ticaret antlaşmaları takip etti. Serbest ticarete geçişle Mısır’ın gelirlerinde büyük kayıplar olduysa da Osmanlı Devleti üzerinde de büyük menfi etkileri oldu. Avrupa mamul mallarının hücumu karşısında rekabet gücünü yitiren Osmanlı sanayii gerilemeye başlarken devletin hazine gelirlerinde de önemli oranda düşüşler yaşandı. Yine Ahmed Lûtfi Efendi’nin ifade ettiği üzere, tekel uygulamasının yerini yabancı tekeli aldı, çerçiliğe kadar yabancı tüccar Osmanlı coğrafyasında pazara egemen oldu (Ahmet Lûtfi, 1999, s. 924; Cevdet Paşa, 2019, s. 35).

1856 Islahat Fermanı

Osmanlı Devleti’nin zaruri ihtiyaçlarının yanı sıra, Avrupa devletlerini memnun etmek, daha ılımlı ve korumacı davranmalarını sağlamak amacıyla yine Mısır krizi ürünü olan 1839 Tanzimat Fermanı’nın ilanını takip eden seneler içerisinde İngiliz elçisi Canning reformlar yoluyla Osmanlı’nın dönüşüm çabalarını da kontrol etme ve yönlendirme siyaseti içine girdi. Bunun için de Bâbiâli’nin yaşadığı krizlerde dış yardıma duyduğu ihtiyacı bir baskı unsuru olarak kullanıldı.

Bu bağlamda elçi Canning'in düşüncesinin en belirgin dışı vurumu 1848 yılında yaşanan Macar mülteciler sorununda kendini gösterdi. Rusya ve Avusturya'nın baskısı karşısında İngiltere'nin desteğini almak isteyen Osmanlı yöneticilerinin her girişiminde, bunun için evvela gayret göstermeleri, yardıma hak kazanmaları yüzlerine söyleniyordu. Sultan ile yaptığı özel görüşmelerde bile Canning bunu açıkça ifade etmekten çekinmiyordu. Ona göre Osmanlı Sultanı devrimler ve iyi niyetlilik yolunda yürümeliydi ki Kraliçe'nin dostluğunu ve yardımını kazansın (Poole, 1999, s. 121). Sultan Abdülmecit, İngiliz ittifakı karşılığında 1849 yılı baharında Canning'in çerçevesini belirlediği, gayrimüslimlerin hakları, askeri ve mali bir takım reformları içeren bir programı kabul etti (Poole, 1999, s. 123-124). Lakin mülteciler meselesi yeni bir savaşa neden olmadan diplomatik yollarla çözülmeye söz konusu reform programı hayata geçirilmedi.

İngiliz elçisine kafasındaki reform programını kabul ettirme ve uygulama olanağını Kırım Savaşı verdi. 1815 Viyana Kongresi'nde inşa edilen Avrupa barışıyla uyumlu bir siyaset takip eden Çar I. Alexander'ın yerine 1825'de çar olan ve Rus çıkarlarına öncelik veren I. Nicola iktidarında, 1853 yılında yüzyılın ikinci büyük Osmanlı-Rus harbi başladı. Osmanlı Devleti'nin varlığına yönelik bu Rus saldırısı sadece Avrupa barışını değil, düşkün bir Osmanlı Devleti ekseninde İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki yerleşik siyasi ve ekonomik çıkarlarını da tehdit etmişti. Bunun üzerine, artık Avrupa medeniyeti için de bir tehdit olduğu söylenen saldırgan Rus yayılcılığına karşı Osmanlı Devleti'nin hukukunu korumak, özünde ise kendi ifadeleriyle "kendisi için yasak olan bir bölgeye giren ayının köpek dişini çekmek maksadıyla" Mart 1854'te İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yanında savaşa girdiler (Figes, 2011, s. 21-22; Ponting, 2015, s. 68). Böylece 1856 yılına kadar sürecek olan Kırım Savaşı başladı.

Canning'e göre 1839'dan beri Bâbü'lî'den koparılan devrimlerin pekiştirilmesi, yeni devrimlerle yan yana getirilip toplu olarak yasalaştırılması gerekiyordu (Poole, 1999, s. 193-194). Bu, Kırım Savaşı'nda orduları Türkler için savaşan devletlere ait bir görev, hatta haktı (Engelhardt, 1999, s. 125,131). Nitekim savaşın başlarından itibaren, İstanbul, Londra, Paris ve Viyana hükümetleri temsilcilerinden oluşan bir komisyon yeni bir reform fermanı üzerinde çalışmaya başladı. Bununla birlikte, Islahat Fermanı Canning'in kaleminden çıkmış gibiydi. Elçi bu hususu şöyle ifade etmektedir: "Yasayı kaleme alma sırasında birlikte çalıştığım beş kişiden ikisi Müslüman, ikisinin Katolik ve birinin Ortodoks oluşuna rağmen, ortaya çıkardığımız programın kabul edilmesi mucize gibi bir şey oldu. İtiraf edeyim ki müzakereler sırasında arkadaşlarımla, özellikle Müslüman olanların önyargılarını alt edeceğimi hiç sanmıyordum" (Poole, 1999, s. 194). Fransa elçisinin şu sözleri de Canning'in ıslahat programı üzerindeki etkisini teyit eder niteliktedir: "Devlet-i Aliyye'nin bu kadar fedakârlık edeceğini ummaz idik. Canning ne dediyse Devlet-i Aliyye vükelası kabul etti" (Cevdet Paşa, 2019, s. 111).

Bâbîâli üzerinde baskıyı devam ettirmek ve faydalanmak amacıyla, Islahat Fermanı Paris Barış Antlaşması'ndan evvel, 18 Şubat 1856 tarihinde Osmanlı Sultanına ilan ettirildi. Bir anlamda sadece gayrimüslimler için çıkarılmış olduğu söylenebilecek ferman, Gülhane Hattı'nın Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasındaki eşitliği öngören yenilikleri ve vaatleri onaylamakla birlikte, gayrimüslimlerin hukuki statülerinde çok daha ayrıntılı, uygulanması zor ileri hükümler getirmekteydi. Bunun haricinde, Osmanlı bütçesinin düzenlenmesi, bankaların kurulması, maliyenin düzeltilmesi için Avrupa sermayesi ve tecrübesinin kullanılması gibi ekonomi ve ticarete dair önemli maddeler de vardı (Engelhardt, 1999, s. 505-506).

Dâhili ve harici birtakım gelişmelerin sonucunda çözülme sürecine girmiş olan Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başından itibaren gayrimüslim tebaa arasında baş gösteren ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin de tehdidiyle uğraşmak zorundaydı. Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak ortak bir Osmanlı bilinci ve toplumu oluşturarak söz konusu milliyetçi eğilimlerin önüne geçmek devletin öncelikli hedeflerinden biridir artık. Lakin Avrupalı devletlerin kontrolünde gayrimüslimlere verilen yeni toplumsal ve siyasi haklar kendini kurucu unsur olarak gören Müslüman tebaa arasında bir tepkiye neden oldu. Gayrimüslimlerin yakında kendilerinden daha üstün bir konuma geleceği korkusunu hisseden Müslümanların geleneksel hoşgörüsü yerini şüpheyeye bırakmaya başladı, tebaa arasındaki kutuplaşmayı artırdı. Osmanlılık projesine zarar veren diğer bir adım, gayrimüslimlerin idare usullerinde değişime gidilmesi oldu. Osmanlı toplumsal düzeninde din esasına göre sınıflandırılmış olan gayrimüslim unsurlar dinî liderlerinin yönetimine verilmişti. Bu sistemde etnik kimlikleri arka planda tutan dinî aidiyet ortak sadakat noktası olarak öne çıkmaktaydı. Fermanla birlikte yeni bir düzenlemeye gidildi. Ruhani liderlerin cemaatleri (milletler) üzerindeki siyasi yönetimine son verilerek, cemaatlerin kendi hazırladıkları, anayasa niteliğindeki nizamnameler doğrultusunda seçilmiş sivil yöneticiler tarafından idare edilmesi usulüne geçildi (Bozkurt, 1996, s. 170-190). Osmanlı yöneticileri bu düzenleme ile genelde klasik millet sisteminin, özelden kilise hiyerarşisinin, din ve mezheplerin ayrıştırıcı etkisini ortadan kaldırarak Osmanlılık esasının daha kolay gelişebileceğini düşünürken, uygulamada tam tersi oldu. Ortadan kaldırılması hedeflenen millet sınırları her birine ayrı ayrı tanınan nizamnamelerle devam ettirildi, aksine milletlerin birbirinden uzaklaşması ve bölünmesi yolunu açtı. Benjamin Braude'un da altını çizdiği üzere, bu uygulama gayrimüslimlerin anayasal tecrübelerinin, uluslaşma ve bağımsızlık isteklerinin gelişmesine büyük bir katkı sağlamıştır (Braude, 2000, s. 144).

Osmanlı Devleti'nin finansal ihtiyaçları ve sorunlarından ziyade, Avrupa devletlerinin ticari faaliyetlerinin ve yatırımlarının istikrarına hizmet edecek olan yeni ekonomik kararlar Osmanlı mali hayatının kısa bir süre içerisinde Avrupa ekonomisinin nüfuz sahası içine girmesi ve ona bağımlı hale gelmesine yol

açacaktır. 1838 Ticaret Antlaşması'nın getirdiği finansal imtiyazları tamamlayan yeni kararlar Osmanlı Devleti'nin iflasına neden olacak sürece önemli katkı sağlayacaktır (Figes, 2011, s. 78; Küçük-Ertüzün, 2013, s. 58).

Bir kriz ürünü olan ferman Osmanlı modernleşme çizgisinde de bir kırılmayı temsil eder. Çözülmeyi durdurmak amacıyla evvelce yapılan ıslahatlar ve reformlar, devletin kendi inisiyatifiyle, öncelikleri ve olanaklarını göz önünde tutarak hayata geçirmeye çalıştığı gönüllü ve devletçi bir karaktere sahipti. 1856 Fermanı ise emperyal güçlerin iradesiyle bir değişim sürecini kabul ettirerek, devlet ricali ile toplumun arasını açacak uygulanması sıkıntılı projelere öncelik veren harici ve dayatmacı bir modernleşme gidişatını hâkim kılmıştır. Başka bir deyişle, devletin tutunma çabalarını da müttefiklerine bir imtiyaz olarak bırakan ferman, Osmanlı Devleti ve toplumunu uygarlaştırma misyonu adı altında Avrupa emperyalizminin siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan hâkimiyetini daha da pekiştirmiştir (Figes, 2011, s. 78, 434-435).

Sonuç

Üç kıtada egemenlik alanına sahip Osmanlı Devleti, gücünü ve potansiyelini kullanabilme yetisini kaybetmeye başlamasıyla beraber Avrupa kaynaklı tehdit ve nüfuz girişimlerine maruz kaldı. Buna karşı, gücüne hayranlık duyduğu ve örnek almaya çalıştığı aynı Avrupalı güçlerle kurduğu ittifaklar yoluyla güvenliğini ve varlığını muhafaza etme yoluna gitti. Lakin güvenlik kaygısı üzerinden inşa edilen bu ilişki tabiri yerindeyse hep Osmanlı'dan tüketen bir hal aldı. Müttefikleri, buldukları her yardım karşılığında önemli imtiyazlar kopardılar. Öyle ki, ittifaklar Bâbîâli üzerinde en etkili nüfuz ve kontrol aracına dönüştü. Osmanlı coğrafyasında çıkar ve planları olan devletler, doğrudan veya dolaylı olarak Bâbîâli'nin kendi varlık ve yardımına ihtiyaç duyacağı koşulları oluşturma yoluna gittiler. Bununla beraber, varlığını kendilerine borçlu olarak gördükleri Osmanlı ile alakalı her türlü tasarruf hakkına sahip olduklarına dair bir bilinç içine girdiler. Bir başka ifadeyle, kendilerini hasta adamın en tabii mirasçısı olarak telakki ettiler.

Her kriz ve sağlanan her dış yardım devletin bağımsızlığını daha fazla erozyona uğrattırken, müttefik Avrupalı devletlerin hâkimiyetini pekiştirdi. Neticede de Osmanlı Devleti'nin birden bire değilse de Avrupa'da dengeleri değiştirecek bir savaşa yol açma kaygısını yatıştıracak şekilde aşama aşama çözülmesi ve dağılması yoluna gidilmiş oldu. Hülasa, Osmanlı Devleti'nin ittifaklar siyasetini tatbik etmeye çalıştığı son yüzyılında yaşamış olduğu dâhili ve harici hadiseler burada kısaca ifade etmeye gayret ettiğimiz görüş üzerinden de değerlendirildiğinde, bunların kontrollü ve yönetilen kriz süreçleri olduğunu düşünmek pek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Ahmet Cevdet Paşa (1994). *Tarih-i Cevdet*, IV, Üçdal Neşriyat.

Ahmet Cevdet Paşa (2019). *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi*. 1, Yeditepe Yayınları.

Ahmed Lûtfî Efendi (1999). *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 4-5, YKY.

Ahmet Rasim(1966). *Osmanlı Tarihi*, II, Üçdal Neşriyat.

Akçura, Y. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, TTK.

Aksan, V. (2011). *Osmanlı Harpleri 1700-1870*, V, (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Anderson, M. S. (2001). *Doğu Sorunu 1774-1923*. (Çev. İdil Eser), YKY.

Bozkurt, G. (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK.

Braude, B. (2000). Millet Sistemi'nin İlginç Tarihi. *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*. (Ed: Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, 131-144.

Driault, E. (2013). *Napoleon'un Şark Siyaseti*, TTK.

Engelhardt, E. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları.

Figes, O. (2011). *Kırım Savaşı, Son Haçlı Seferi*. (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY.

Genç, M. (2013). Yed-i Vâhit. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (378-383), 43.

Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyancıları. (1972), (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Goryanof, S. (2006). *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*. (Çev. Macar İskender-Ali Reşad), Ötüken Yayınları.

Jorga, N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe.

Küçük, C. – Ertüzün, T. (2013). Düyûn-ı Umûmiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (58-62), 10.

Kütükoğlu, M. S. (2022). *Balta Limanı'na Giden Yol, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, TTK.

Moltke, H. V. (1995). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi.

Muahadat Mecmuası. (2008), IV, TTK.

Ponting, C. (2015). *Kırım Savaşı*. (Çev: Hakan Abacı), Alfa Yayınları.

Poole, S. L. (1999). *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*. (Çev. Can Yücel), Tarih vakfı Yurt Yayınları.

Sarc, Ö. C. (1940). Tanzimat ve Sanayimiz. *Tanzimat*, I, 423-440.

Shaw, S. J. (2008). *Eski İle Yeni Arasında Sultan III. Selim*. (Çev. Hür Güldü), Kapı Yayınları.

Şirokorad, A. B. (2013). *Osmanlı- Rus Savaşları*, Selenge Yayınları.

Urquhart, D. (1835). *Sultan Mahmud and Mehemet Ali Pasha*, James Ridgway & Sons.

Urquhart, D. (2014). *Osmanlı'nın Askeri Gücü*. (Çev. Mehmet Güneş), Kitabevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (2010). *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK.

Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 7, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.